

Smedstorpssläktens medlemsblad 2010

Ordföranden har ordet

År 2009 hade vi vårt årsmöte lördagen den 16 maj i Od. Vi samlades vid kyrkan i Od kl. 14.00. Gerd Ljungqvist Persson berättade om Ods socken och kyrka genom tiderna. Därefter tog vi en kort promenad över järnåldersgravfältet till Crea Diem Bokcafé. Gerd gav en presentation av Crea Diem. Förutom återkommande utställningar har Crea Diem förlagsnya böcker till försäljning med tema historia, konst, trädgård, västgötalitteratur och presentböcker. Gerd nämnde också att flera kända släkter härstammade från Ods pastorat. Efter rundvandring i huset drack vi kaffe med dopp och höll våra sedvanliga årsmötesförhandlingar under ordförandeskap av Karl-Johan Ferm.

Under hösten hade vi som vanligt ett styrelsemöte och då bestämde vi oss för att förlägga nästa års möte till Fölene kvarn lördagen den 8 maj kl 14. Vi samlas vid Fölene kyrka där Mats Andreasson kommer att berätta om bygden för oss. Därefter beger vi oss till fots eller med bil till kvarnen där vi dricker kaffe med dopp och håller våra sedvanliga årsförhandlingar. Lennart Lundmark, kvarnens ägare, kommer då att berätta om den och om Anells udde.

Våra medlemsblad utom årgångarna 1985–1988 finns utlagda ut på nätet. Du finner dem på www.landberga.se/slaktforskning/

I årets medlemsblad skriver Lars Edvard Larsson om sjukdomar och dödsorsaker förr med utgångspunkt från Fölene sockens kyrkböcker. Lars Edvard är uppvuxen i Herrljunga och sitter med i vår styrelse som representant för Fredrik-grenen och arbetar som överläkare vid Östra sjukhuset i Göteborg.

I förra numret fanns första delen av en artikel med titeln *Kan vi lita på muntliga traditioner?*, som publicerades i Borås släktblad under våren och hösten 2008. Det är en artikel som i allra högsta grad handlar om vår släkt. Mycket av det som jag tar upp känner ni igen från tidigare medlemsblad. Jag har delat upp artikeln i tre delar. I år kommer del 2 och nästa år den avslutande tredje delen. Om du som läser artikeln sitter inne med uppgifter om den här muntliga traditionen, som jag skriver om, så vore jag tacksam om jag kunde få ta del av dina kunskaper.

Årsavgiften på 50 kr kan du som vanligt sätta in på släktföreningens plusgiro, **4766274–7** ”Smedstorpssläkten”.

Och slutligen: glöm inte att vi har

ÅRSMÖTE

lördagen den 8 maj kl. 14.00

Samling vid kyrkan i Fölene

Varmt välkomna!

Rolf Gustafsson

Vad kyrkböckerna kan berätta

av Lars Edvard Larsson

Årets Smedstorpssläktmöte ska hållas i Fölene och det kan därför vara intressant att undersöka vad kyrkböckerna kan ge för upplysningar om Fölene vid sidan av det man normalt brukar söka efter vid sin släktforskning. Från mitten av 1700-talet började kyrkan föra register över dödsorsaker. Som hjälp för detta hade man särskilda listor i den befolkningsstatistik som man varje år skickade in till Tabellverket som på den tiden hade ansvar för folkbokföringen. Fölene församlings dödböcker finns, tack vare Alingsås släktforskare, tillgängliga på internet i en följd från 1758. Detta ger en god möjlighet att följa hur sjukdomar kommer och går och här ges några exempel på vad man kan hitta fram till början av 1900-talet.

I det första dödsorsaksformuläret finner man infektionssjukdomar som koppor, mässling, fläckfeber, pesten, rödsot, gulsot och kikhosta och detta är diagnoser som man väl känner igen även i dag. Trots namnligheten är det ändå inte säkert att vad vi nu menar med t.ex. mässling och kikhosta, är samma sak som man menade förr. Koppor kunde på 1700-talet vara både smittkoppor, vattkoppor och kanske också mässling. Fråssa kunde vara detsamma som malaria. Håll och styng kan översättas med lunginflammation eller lungsäcksinflammation och hetsigt/hetsig sjukdom eller brännsjukdom är förmodligen detsamma som svår febersjukdom. Lungtuberkulos var en vanlig sjukdom under hela perioden och kan dölja sig bland många diagnoser utöver lungsot, till exempel bröstsjukdom, tvinsot, trånsjuka och även håll och styng. Uppfattningen om vilken sjukdom den avlidne dog av kunde också variera från präst till präst.

Rapporterna till tabellverket lade grunden till den svenska befolkningsstatistiken. Tabellverkets statistik gav också information om yrken (endast för männen) och sociala förhållanden. Fölene dominerades av bönder och 1805 ansågs 7 hushåll vara förmögne, 29 behållne, 22 fattige och 3 utfattige.

Barnsängsdödlighet

Sammanlagt 18 kvinnor dog i barnsäng fram till år 1870. Detta motvarar ca 1 dödsfall på 80 förlossningar. Jämfört med andra delar av Sverige var detta en låg dödlighet och ett uttryck för att hälsoläget oftast var mycket bättre på landet än i städerna. Från 1860-talet var socknarna tvungna att utse och avlöna barnmorskor och detta bidrog rimligen till att det inte var några dödsfall i barnsäng från 1870 och framåt

Av våda kvävda

Från 1769 till 1872 fick ca 23 barn diagnosen förkvävd eller kvävd av våda. Barnen var mellan 1 och 4 månader gamla och hade förmodligen hittats döda i sängen när föräldrarna vaknade. Det är mycket oklart vad detta gäller. Ofta misstänkte myndigheterna oegentligheter som ledde till oftast resultatlösa utredningar. Kanske var det den tidens plötsliga spädbarnsdöd? Det är ju numera väl känt att späda barn som ligger för varmt, nära föräldrarna har en ökad risk för plötslig spädbarnsdöd.

Rödsot

Rödsot eller dysenteri var under 1700- och 1800-talen en mycket vanlig och allvarlig sjukdom i Sverige. Dåliga sanitära förhållanden bidrog till dess spridning. Sjukdomen orsakas av bakterier och börjar vanligen med måttlig feber och diarré. Avföringen blir inte sällan blodtillblandad och detta är förstas orsaken till den gamla benämningen rödsot. Dysenteri dyker

ofta upp i samband med svält då befolkningens näringsläge är dåligt och mottagligheten för infektioner stor.

År 1773, efter två års misslyckad skörd, var dödligheten hög i praktiskt taget hela Sverige och nästan vart fjärde svenskt dödsfall detta år orsakades av dysenteri. Samma sak kunde man se i Fölene där dödligheten, detta år, mer än fördubblades. Den sista stora dysenterivågen kom år 1857 och även detta år var dödligheten stor i Fölene. Rödsoten kunde drabba alla åldrar men vid stora epidemier som en följd av svält var det vanligt med flest dödsfall bland barnen.

Smittkoppor

Diagnosen koppor och senare smittkoppor förekom tidigt i kyrkböckerna. Detta var en av 1700-talets stora sjukdomar och drabbade då praktiskt taget bara barn. Smittkoppor återkom med jämna mellanrum med uppehåll på 5-6 år. Då hade det tillkommit tillräckligt många barn för att en ny epidemi skulle kunna få fart.

Smittkoppsvaccineringen introducerades i Sverige år 1801 och medförde snabbt en drastisk sänkning av dödligheten. I allmänhet var det församlingens klockare som var vaccinator. På den tiden togs nytt vaccin från koppan på ett nyligen ympat barn. Det krävde förstås en hel del planering för att hålla igång dessa så kallade ymplinjer.

I Fölene måste man ha varit särskilt snabba med att få igång smittkoppsvaccinationen eftersom det efter år 1800 bara var enstaka dödsfall i denna sjukdom. År 1852 dog två vuxna kvinnor. Förmodligen hade de vaccinerats som barn men bara vid ett tillfälle. För ett livslångt skydd krävdes minst två vaccinationer och innan man förstod detta såg man under 1800-talet en hel del dödsfall i smittkoppor bland vuxna.

Influensa

Denna diagnos började man använda under 1780-talet då en stor influensaepidemi drog fram över Sverige. På 1840-talet angavs några dödsfall som orsakade av influensa. Några yngre vuxna dog av spanska sjukan vintern 1918-19.

Diverse olyckor

År 1801 noteras ett blixtnedslag som samtidigt dödade två bönder. I dödsboken står det att de var krossade av åskan.

År 1831 blev en man ihjälmalen i kvarnen.

År 1843 avled en man av starka drycker

Mässling och kikhosta

Dessa sjukdomar återkom med jämna mellanrum och drabbade i stort sett enbart barn under tio års ålder. Efter längre uppehåll mellan epidemierna kunde även tonåringar drabbas av mässling. Dödsfallen upphörde omkring 1850.

Scharlakansfeber

Scharlakansfeber, dvs en sorts särskilt allvarlig halsfluss, var en vanlig dödsorsak för barn under 1800-talets andra hälft. Denna sjuka efterträdde mässling och kikhosta som en av de viktigaste dödsorsakerna hos barn, både i Sverige och övriga Europa. I början av 1900-talet blev sjukdomen mindre allvarlig, kanske beroende på ett förbättrat hälsoläge men kanske också därför att den bakterie som orsakade scharlakansfeber blev mindre aggressiv.

Döda och Begrifne i Herrljunga Gäld Åhr 1772

Namn	Ålder	Släkt	Uppfostran	Stånd	Gravplats	År	Månad	Dag
80.	23	27	Oluf	Anders Olufson	högskolan	Rödskol	2	6
81.	23	13	Erich	Olle Erichson	Wändesjö	Handhvar	-	-
82.	7	20	Ingrid	Sigrid Ingridsson	Wändesjö	Handhvar	-	-
83.	14	20	Brita	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	11	-
84.	15	25	Kristin	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	10	10
85.	17	20	Olle	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	12	-
86.	21	25	Hans	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	5	1
87.	20	20	Anna	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	1	5
88.	23	25	Hans	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	5	-
89.	24	1	Hans	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	56	-
90.	30	1	Brita	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	26	2
91.	29	1	Pringel	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	61	-
Åhr 1773								
1.	3	10	Brita	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	5	1
2.	3	10	Maria	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	6	4
3.	7	10	Kristin	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	-	-
4.	5	11	Ingrid	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	4	4
5.	11	17	Mont	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	61	-
6.	10	24	Andreas	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	-	1
7.	-	24	helt barn	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	-	-
8.	21	24	Zena	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	19	6
9.	25	31	Ingeborg	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	12	10
10.	4	7	Kristin	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	-	-
11.	12	22	Abraham	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	5	4
12.	14	22	Elin	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	14	-
13.	15	22	Anders	Anders Andersson	Wändesjö	Handhvar	14	10

Figur 1: Utdrag ur dödboken för Herrljunga Gäld 1772-73

Muntliga traditioner, del 2

av Rolf Gustafsson

I förra numret av Smedstorpssläktens medlemsblad berättade jag om en muntlig tradition i vår släkt som säger att länsmannen Börje Bengtsson, som levde och verkade i Gäsene härad kring 1700, skulle vara son till en grevinna Gyllenstierna. Jag åberopar bl a några brev som Hanna Karlsson, som var föreståndare för ålderdomshemmet i Åsensbruk, skrev till överste Gunnar Smedmark 1935. Men också lantbrukaren Karl Edberg i Floby har lämnat efter sig ett par handskrivna blad där han nämner en grevinna Gyllenstierna. Till skillnad från Hanna Karlsson skriver han att grevinnan skulle ha varit gift med länsmannen.

För att fortsätta med de muntliga traditionerna så kan jag nämna att vid telefonkontakt med Birgitta Smedmark från Halmstad på 1970-talet berättade hon för mig, att hon och hennes man vid ett besök i Smedstorp på 1950-talet hade träffat författaren Oscar Fagerberg, som var där på besök. Han var gift med en av döttrarna i Smedstorp. Han hade så mycket intressant att berätta, bl a annat om en grevinna Gyllenstierna. Birgitta Smedmark mindes inga detaljer men trodde sig minnas att Sämsholm nämndes och att präster från Ulricehamnshället var inblandade i historien.

Oscar Fagerberg hade en artikel om Smedstorp införd i Borås Nyheter den 8 december 1931. Han ger där en beskrivning av länsmannens grav och av en del äldre byggnader på gården. Om ägarlängden skriver han *"[Länsmannen] innehade gården i början av 1700 talet. Efter honom länka sig sex generationer i rätt nedstigande led till gårdens nuvarande ägare Richard Johansson. Med antydningar från dokument nödgas man tro, att gården sammanbinder ännu fler länkar i samma släkt."*

Jag har inte lyckats visa att så är fallet. Åren 1652 till 1682 ägdes gården av familjen Lewenhaupt. Det skulle kunna finnas ett samband mellan Börje Bengtsson och de som tidigare bodde på gården, men jag har inte lyckats visa det. Tyvärr saknas Gäsene härads mantalslängder för åren 1683–1698.

Hanna Karlsson skriver också: *"Har ett mycket gammalt jägarhorn med C.G. till initialer och en bladranka omkring och en krona över bokstäverna; det är tydligen från 1600 à 1700-talet från den adliga släkten."* Jag har också hört att det i släkten ska finnas en bibel med Gyllenstiernas vapen i. Även om den här bibeln och jägarhornet en gång skulle ha tillhört den adliga ätten Gyllenstierna, så bevisar det absolut ingenting om något släktskap.

Jag har försökt finna dokument från den aktuella tiden som bevisar att den muntliga traditionen är sann eller som vederlägger den. Jag har studerat domböckerna för Gäsene härad. Där finner vi att Börje Bengtsson utses till länsman våren 1689. Jag har inte funnit honom omnämnd i några handlingar tidigare än 1689, så troligen kom han till Gäsene härad det året. Han får friköpa Smedstorp 1714. Några år senare begär han avsked från länsmanstjänsten efter 29 års tjänst och tituleras därefter frälse befallningsman. Han lever ännu den 21 november 1732 och är då sjuk och sängliggande. Jag har också sporadiskt studerat domböcker från andra härader. I Redvägs härad har jag hittat en frälse befallningsman Börje Bengtsson omnämnd.

Med hjälp av mantalslängder och domböcker har jag kommit till slutsatsen att Börje Bengtsson sannolikt föddes 1669 och att han avled mot slutet av år 1732 eller början av 1733. Men varifrån kom han? Kanske handlingarna om tillsättningen 1689 kunde ge svar på den frågan. En titt i domboken och en dag på riksarkivet i Stockholm gav svar på varför Börje Bengtsson blev tillsatt som länsman och dessutom en intressant inblick i hur värvningen av soldater kunde gå till.

Mot slutet av 1680-talet gick värvarna ganska hårt åt allmogen vid värvningen av soldater. Bönderna i Gäsene härad klagade hos kungen. Kungen sänder ett brev daterat 5 jan 1689 till landshövdingen Henrik von Vicken, som bodde på Fänneslunda och som lyder: *"Till Landshövdingen Vicken, angående värfvningen där i lähnet. ... och afstraffa dhe grofwe ex-orbitantier som värfwarne där neder i landet emot vår Allmoge föröfwa skole"* Ett ordinarie och ett extra ordinarie ting i Gäsene och fortsatt brevväxling mellan Kungen och von Vicken leder till att länsmannen Johan Häljesson avsätts. På nästa ordinarie ting i maj 1689 tillsätts i stället Börje Bengtsson som länsman. Om han är från bygden framgår inte. Han bosätter sig inte på länsmansbostället utan i Smedstorp i Grude socken.

Men om det är sant att en grevinna Gyllenstierna är mor till länsmannen, så bör hon finnas med i Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor. Eftersom även Sämsholm nämns i berättelsen så leder det oss till Erik Gyllenstierna och hans hustru Beata von Yxkull som hade Årås utanför Ulricehamn som sin sätesgård. Deras arvingar köpte 1689 Sämsholm i N. Säm. Ett av barnen Conrad Gyllenstierna var gift med grevinnan Eva Lewenhaupt. De bodde i Wartofta härad. Hon blev änka 1684, 27 år gammal, och var alltså en av köparna till Sämsholm. Hon bodde tidvis på Sämsholm. I en mantalslängd kallas hon för Fru Gyllenstierna. Ett annat av barnen hette Christina Gyllenstierna och hon dog 1669 som 19-åring.

Nu kan vi återigen börja spekulera. Kan Christina Gyllenstierna ha dött i barnsäng? Hon skulle mycket väl kunna vara mor till Börje Bengtsson, som troligen var född 1669. Eller kan det vara så att Börje Bengtsson har ett förhållande med grevinnan Ewa Lewenhaupt och att hon är mor till Bengt Smedmark. Det skulle stämma med Karl Edbergs anteckningar så när som på att de inte var gifta. Det skulle också stämma med anteckningarna om att länsmannen gifte sig med Ingrid Siberg först 1699.

Jag har därför ägnat mycket tid åt att fastställa äldste sonen Bengt Smedmarks födelseår. I dödboken för 1770 står det att han var 75 år. Men i mantalslängden för 1770 står det i marginalen att han är över 80 år. Bengt skrivs in i Skara läroverk 1701. Om han är född 1695 så innebär det att han som 6-åring skickades till Skara. Länsmannens andra söner Erik, Anders och Carl skrevs in 1710, 1713 och 1718. I pensionshandlingar som finns bevarade på krigsarkivet fann jag slutligen en anteckning om att Bengt Smedmark är född den 16 september 1695. I bouppteckningen efter Ingrid Siberg 1755 kallar Bengt henne för salig mor. Så jag finner ingen anledning att tro att han inte är son till Börje Bengtsson och Ingrid Siberg, som alltså bör ha gift sig 1694 och inte 1699. Kan det vara så att det finns antecknat i någon bevarad handling att länsmannen och Ingrid Siberg gifter sig 1694 men att det har tolkats som 1699, vilket antagligen är lätt gjort? Om det finns någon sanning i den muntliga traditionen så tror jag att det är Börje Bengtsson som är son till Christina Gyllenstierna och att han uppfostrades av Conrad Gyllenstierna och Ewa Lewenhaupt eller någon av deras underlydande. Det stämmer bra med att han dyker upp i Gäsene vid samma tid som Gyllenstiernorna köper Sämsholm. Som en parentes kan nämnas att Smedstorp 1682 såldes till kronan av en kusin till Eva Lewenhaupt.

Efter en mycket noggrann genomgång av vilka möjligheter som står till buds har jag kommit fram till att den enda som passar in som möjlig mor till Börje Bengtsson är ovanstående Christina Gyllenstierna. Kan det finnas en helt annan förklaring till hur den här muntliga "grevinnetraditionen" har uppkommit? I nästa medlemsblad ska jag berätta om en annan möjlig upprinnelse till historien om länsmannen och grevinnan. Vi kommer då ända ner till början av 1600-talet i vår släkt.